

LIDA: raktas į empirinius duomenis

Algis Krupavičius, Ligita Šarkutė

*Kauno technologijos universitetas
K. Donelaičio g. 20, LT-44239 Kaunas*

Empirinių duomenų ir jų infrastruktūrų svarba

Dar 1892 m. garsus matematikas ir matematinės statistikos kūrėjas Karl Pearson teigė, kad mokslo sritis yra neribota ir jo medžiaga yra begalinė, nes kiekviena gamtos reiškinių grupė, kiekviena socialinio gyvenimo fazė, kiekvienas praeities ir dabarties vystymosi etapas yra mokslo medžiaga. Tad visų mokslų vienovę sudaro tik jų metodas, bet ne jų medžiaga. Anot Pearson, mokslas gali tyrinėti viską ar beveik viską, t. y. visa, kam yra turimos analizės priemonės.

Šiais laikais geriems tyrimams nebepakanka pasirinkti vien tinkamų metodų. Nemažiau svarbu, kad mokslo medžiaga arba, kaip vadiname humanitariniuose ir socialiniuose moksluose – patikimi šaltiniai ir faktiniai duomenys, – būtų prieinami tyrėjams. Tad metodų šiuolaikiniai tyrėjai turi prieiti prie patikimos mokslo medžiagos. Ir dar viena dabarties mokslo plėtojimosi tendencija – dėl to, kad tyrimo pagrindu tapo empirija, ypač socialiniuose moksluose, itin padidėjo kokybiškų tikrųjų duomenų poreikiai.

Aukštos kokybės socialiniai tyrimai šiuolaikiniame pasaulyje yra sunkiai įsivaizduojami be atitinkamos infrastruktūros, pažangios tyrimų metodologijos ir plataus tarptautinio bendradarbiavimo. Nors empirinių duomenų archyvai be abejonės yra laiko patikrinta infrastruktūra, kuria visame pasaulyje naudojasi socialinių mokslų tyrėjai, Lietuvoje dar visai neseniai jie buvo beveik niekam nežinomi.

2006 m. KTU Politikos ir viešojo administravimo institutas (PVAI) pradėjo vykdyti Europos socialinio fondo ir LR Švietimo ir mokslo ministerijos finansuojamą projektą „Empirinių duomenų ir informacijos humanitarinių ir socialinių mokslų tyrimams kaupimas ir valdymas: Lietuvos HSM duomenų archyvas (LiDA)“, kuris tapo Lietuvos humanitarinių ir socialinių mokslų (HSM) duomenų archyvo lopšiu. Per dvejus pirmuosius gyvavimo metus LiDA sukūrė plačią ir sparčiai gausėjančią duomenų kolekciją ir pagrindinėms Lietuvos mokslo ir studijų institucijoms pradėjo teikti prieigą prie visame pasaulyje žinomų HSM duomenų išteklių.

LiDA yra virtuali skaitmeninė empirinių HSM duomenų kaupimo, ilgalaikio saugojimo ir sklaidos infrastruktūra. Nuo pat pradžių svarbiausias LiDA tikslas buvo ir tebėra sukurti mokslininkams ir kitiems tyrėjams atvirą prieigą prie empirinių duomenų, skatinti ir padėti atlikti empirinius tyrimus, inicijuoti ir vykdyti aukščiausios metodologinės kokybės tarptautinius tyrimus, propaguoti duomenų saugojimą ir mainus, dalyvauti tobulinant HSM studentų, mokslininkų ir kitų tyrėjų duomenų

analizės gebėjimus, bendradarbiaujant su analogiškais archyvais Europoje ir pasaulyje bei užtikrinant platesnį ir žinojimu grindžiamą empirinių duomenų naudojimą Lietuvos humanitariniuose ir socialiniuose moksluose.

Tokie duomenų archyvo tikslai yra universalūs. Taigi LiDA čia savo „dviračio neišrado“, o tik pradėjo Lietuvoje daryti tai, ką panašios organizacijos daro Vokietijoje, Norvegijoje, Šveicarijoje ir kitose šalyse. LiDA taip pat aktyviai bendradarbiauja su giminingais kitų šalių archyvais dalydamasis duomenų rinkiniais ir duomenų archyvavimo standartais. Be abejo, „prigimtinė“ tokių archyvų kaip LiDA funkcija yra užtikrinti tęstinį empirinių duomenų archyvavimą ir katalogavimą. Nors LiDA yra jausias HSM duomenų archyvas Europoje, tačiau jau yra sukaupęs gausią duomenų kolekciją. Šiandien kiekybinių ir kokybinių duomenų rinkinių elektroniniame LiDA kataloge yra netoli 300, tarp kurių – Europos socialinio tyrimo bei Europos ir pasaulio vertybių tyrimų duomenys. Nuo 2010 m. LiDA saugo Lietuvos mokslo tarybos finansuojamų tyrimų duomenis, taip pradėdamas praktiškai įgyvendinti principą, kad už viešas lėšas sukurti empiriniai duomenys būtų prieinami antrinei duomenų analizei visiems akademinės bendruomenės nariams.

Nuo 2008 m. empirinių duomenų prieinamumą Lietuvos vartotojams LiDA gerokai išplėtė per nacionalinę narystę Tarpuniversitetiniame politinių ir socialinių tyrimų konsorciуме (*Inter-University Consortium for Political and Social Research – ICPSR*). Nacionalinėje ICPSR narystėje dalyvauja Kauno technologijos universitetas, Vilniaus universitetas, Mykolo Romerio universitetas, Vytauto Didžiojo universitetas, Klaipėdos universitetas, Šiaulių universitetas ir Lietuvos socialinių tyrimų centras. Tarpuniversitetinis politinių ir socialinių tyrimų konsorciumas, veikiantis JAV, yra didžiausias skaitmeninis duomenų archyvas pasaulyje, vienijantis beveik 700 akademinų institucijų ir tyrimus atliekančių organizacijų. ICPSR suteikia prieigą prie daugiau nei 500 000 tyrimų bylų iš įvairių mokslo sričių: politologijos, ekonomikos, sociologijos, edukologijos, kriminalistikos, psichologijos, istorijos ir kitų disciplinų. Šiame archyve vartotojas gali rasti daugiau nei 80 su Lietuva susijusių duomenų rinkinių.

Naujas LiDA vystymo etapas prasidėjo 2009 m. pradėjus vykdyti ES struktūrinių fondų lėšomis finansuojamą projektą „Lietuvos HSM duomenų archyvo (LiDA) plėtra“.

Viešojo administravimo mokslininkus ir specialistus turėtų sudominti tokie LiDA duomenų kataloge saugomi duomenų rinkiniai:

- „*Valstybės tarnybos įvaizdis, 2003 m. lapkritis*“¹ ir „*Valstybės tarnybos įvaizdis, 2008 m. liepa*“², kurių tikslas – ištirti susiformavusį Lietuvos valstybės tarnybos įvaizdį visuomenėje bei visuomenės nuomonę apie valstybės ir savivaldybių institucijų veiklą, paslaugų teikimą, aptarnavimą, socialinę naudą.
- „*Pasitikėjimas valstybės ir savivaldybių institucijomis ir įstaigomis, 2006 m. birželis*“³, „*Valstybės ir savivaldybių institucijos, 2007 m. liepa*“⁴, „*Aptarnavimo*

¹ Žr. http://www.lidata.eu/data/quant/LiDA_LVP_0067.

² Žr. http://www.lidata.eu/data/quant/LiDA_LVP_0068.

³ Žr. http://www.lidata.eu/data/quant/LiDA_LVP_0180.

⁴ Žr. http://www.lidata.eu/data/quant/LiDA_LVP_0213.

*kokybės vertinimas valstybės ir savivaldybių institucijose, 2009 m. liepa*⁵, kurių tikslas – išsiaiškinti Lietuvos gyventojų nuomonę apie valstybės ar savivaldybių institucijų veiklą ir teikiamų paslaugų kokybę.

Viešosios politikos tyrėjai ypač daug empirinių duomenų apie viešąją politiką gali rasti LiDA katalogo rubrikoje „Lietuvos valdžia ir politika“.

Metodologiniai mokymai

Tyrimų metodai yra ta sritis, kurioje lietuviškų tyrimų kokybė, deja, sunkiai lyginama su Vakarų. XX a. pradžioje socialiniuose moksluose įsivyravus empirizmui ir gamtamokslinei epistemologijai, socialiniuose tyrimuose imta plačiai taikyti statistinę kiekybinių duomenų analizę. Tačiau, kad ir kaip būtų gaila, Lietuvos socialiniuose ir humanitariniuose moksluose tyrėjų karta, kuri bent kiek kokybiškai moka taikyti kiekybinius tyrimų metodus, dar tik beatsirandanti. Lietuvoje empiriniai socialiniai mokslai vis dar labiau įsivaizduojami kaip patrauklių ir šmaikščių faktų rinkinys ar anekdotiškas, kartais provokuojantis pasakojimas, o ne tikslus ir sistemiškas mokslo metodo taikymas.

Būtent todėl vienas iš pagrindinių LiDA tikslų – dalyvauti tobulinant Lietuvos HSM studentų, mokslininkų ir kitų tyrėjų duomenų analizės kompetenciją ir didinti gebėjimus atlikti aukšto lygio kiekybinius ir kokybinius tyrimus. LiDA perspektyvoje – nuosekli ir reguliari pavasarij ir rudenį organizuojamų metodologinių mokymų programa. 2010–2011 m. LiDA surengė 11 kiekybinių ir kokybinių tyrimų metodų seminarų Kaune, Vilniuje, Klaipėdoje ir Šiauliuose, į kuriuos norinčių patekti klausytojų skaičius viršijo LiDA galimybes juos visus priimti. Metodologiniai seminarai buvo surengti tokiomis temomis: antrinė kiekybinių duomenų analizė, apklausų duomenų analizė, aprašomoji ir inferencinė statistika socialiniuose moksluose, koreliacinės ir regresinės analizės pagrindai, daugialypė ir logistinė regresija socialiniuose tyrimuose bei kokybinė lyginamoji analizė ir neryškiųjų aibių metodas⁶. LiDA taip pat surengė du tarptautinius duomenų analizės (angl. *data confrontation*) seminarus, kuriuose buvo dėstoma apie tarptautinių duomenų analizę ir apklausų tyrimų problemas. Šiuos seminarus vedė tarptautiniai ekspertai iš Jungtinės Karalystės, Norvegijos, Šveicarijos ir Vokietijos.

Tarptautiniai tyrimai

Nuo pat LiDA projekto vykdytojo PVAI įkūrimo pradžios jo atliekami tyrimai sueuropėjo ir globalizavosi, nes su LiDA įkūrimu buvo pasirinkta strategija Lietuvą įtraukti į reikšmingiausias tęstinius palyginamuosius Europos ir pasaulio socialinių tyrimų projektus: Europos socialinis tyrimas, Europos rinkimų studija ir Tarptautinė socialinio tyrimo programa. Vykdydamas aukščiausios kokybės tarptautinius tyrimus Lietuvoje, konkrečiais pavyzdžiais LiDA siekia kurti ir plėtoti empirinių tyrimų

⁵ Žr. http://www.lidata.eu/data/quant/LiDA_LVP_0204.

⁶ Susipažinti su mokymų medžiaga galima čia:

http://www.lidata.eu/index.php?file=files/mokymai/mokymu_kursai.html.

kokybės standartus Lietuvoje. Nuo 2004 m. PVAI dalyvauja Europos rinkimų studijoje (*The European Election Studies – EES*). Pagrindinis EES tikslas – rinkėjų dalyvavimo ir balsavimo Europos Parlamento rinkimuose analizė. Remiantis EES, taip pat yra tiriama ES politinės bendruomenės ir Europos viešosios erdvės raida, analizuojama, kaip piliečiai suvokia ir vertina ES politinį režimą ir vykdomą politiką ir kokius prioritetus jų atžvilgiu turi. EES 1979 m. inicijavo tarptautinę rinkimus bei europietiškomą tiriančių mokslininkų: Jay G. Blumler iš Lydso universiteto, Karlheinz Reif ir Hermann Schmitt iš Manheimo universiteto ir Jean-Jacques Rabier iš Europos Komisijos, grupė. EES – tai daug daugiau nei reprezentatyvios porinkiminės rinkėjų apklausos. EES apima ir tokius elementus: rinkiminių programų turinio analizę (projektas „Euromanifestos“), elito (kandidatų ir Europos parlamento narių) apklausos ir žiniasklaidos naujienų turinio ir kontekstinių įvykių analizę.

Nuo 2008 m. LIDA Lietuvoje koordinuoja ir įgyvendina Europos socialinį tyrimą (*European Social Survey – ESS*). ESS yra viena iš svarbiausių tarptautinių apklausų, kurios metu renkama informacija apie žmonių nuostatas, įsitikinimus ir elgsenos modelius daugelyje Europos šalių. Šis tyrimas vykdomas kas dvejus metus daugelyje ES šalių. Dėl temų įvairovės ir griežtų metodologinių standartų ESS 2005 m. buvo apdovanotas Dekarto tyrimų prizu.

ESS tyrimas jau atliktas daugiau nei trisdešimtyje skirtingų Europos šalių. Pagrindiniai ESS tyrimo tikslai yra šie: 1) fiksuoti ir interpretuoti besikeičiančias Europos visuomenių nuostatas ir vertybes bei stebėti, kaip jos sąveikauja su kintančiomis Europos institucijomis; 2) kurti ir tobulinti pažangius tarpkultūrinių apklausų atlikimo metodus Europoje ir pasaulyje; 3) sukurti Europos socialinių indikatorių kolekciją, apimančią nuostatų rodiklius. Svarbiausias aspektas, kuriuo ESS išsiskiria iš kitų tarptautinių tyrimų – siekis atitikti aukščiausius metodologinius standartus. Tam, kad surinkta informacija iš tikro leistų palyginti įvairias nagrinėjamas šalis, apklausoje pritaikyti aukščiausi imčių sudarymo, grįžtamumo procento, klausimynų sudarymo ir vertimo, duomenų rinkimo ir kitų procedūrų standartai visose dalyvaujančiose šalyse.

Roger Jowell⁷, ESS pagrindinio tyrėjo ir tarptautinio koordinatoriaus, teigimu, „mokantis iš kitų gerai žinomų tarptautinių tyrimų, tokių, kaip Eurobarometras, Europos vertybių tyrimas, Pasaulio vertybių tyrimas ir Tarptautinė socialinio tyrimo programa, patirties ESS sugebėjo sukurti tokį modelį ir metodologiją, kurie užtikrino tikslus ir ekvivalentiškus matavimus 34 skirtingose šalyse ne tik tarpusavyje, bet ir laike. Tik griežtas minėtos metodologijos įgyvendinimas visose šalyse leidžia pasiekti pagrindinį ESS tikslą – stebėti ir fiksuoti, kaip Europos gyventojai mato save, vieni kitus ir savo kolektyvinį pasaulį“. ESS strategija reikalauja, kad kiekviena tyrime dalyvaujanti šalis stropiai laikytųsi bendrai nustatytų detalių reikalavimų. Būtent šis principas lėmė tai, kad būtų sukurti ypač kokybiški ir patikimi palyginamieji duomenys. Tad neatsitiktinai šiandien daugiau nei 32 000 žmonių yra užsiregistravę kaip atvirai prieinamų ESS duomenų vartotojai ir kad naudojant ESS duomenis ir metodologiją jau paskelbta daugybė straipsnių mokslo žurnaluose, monografijų ir konferencijų pranešimų.

⁷ Roger Jowell (1942-2011), žr. <http://www.guardian.co.uk/education/2012/jan/08/sir-roger-jowell?INTCMP=SRCH>.

2010 m. Lietuva PVAI mokslininkų iniciatyva tapo Tarptautinės socialinio tyrimo programos (*International Social Survey Programme – ISSP*) nare ir nuo tų metų gruodžio vykdo kasmetines šios programos apklausas Lietuvoje. ISSP, pradėta vykdyti 1985 m., šiuo metu vienija mokslininkus, atliekančius tarptautinius palyginamuosius tyrimus beveik 50 pasaulio šalių. Lietuva yra vienintelė iš Baltijos valstybių, kuri ilgą laiką apskritai nebuvo šios programos narė. Remiantis ISSP, kasmetinių modulių pagrindu atliekami su tam tikra socialine problematika susiję tyrimai, pvz., tyrinėjama socialinė nelygybė, sveikata, kintantys lyčių vaidmenys, požiūriai į aplinką, nacionalinės tapatybės bruožai. ISSP išskirtinumas, palyginti su kitais panašaus pobūdžio tarptautiniais socialiniais tyrimais, yra platus temų spektras (nuo socialinės nelygybės iki rekreacijos ir poilsio), tarptautinis palyginamumas viso pasaulio mastu bei optimalus kartotinumai laike, nes apklauso vykdomos kasmet ir kas 7–10 metų jų temos kartojamos. 2010 m. Lietuvoje įgyvendinti du ISSP moduliai: „Aplinka“ ir „Socialinė nelygybė“, o 2011 m. pabaigoje atlikta apklausa „Sveikata“.

Ateities perspektyvos

Per beveik penkerius LIDA veiklos metus susiformavo ir įsitvirtino LiDA tapatybė ir prioritetai. Esminis LiDA tikslas ir ateityje išliks toks pats – kokybiškų paslaugų humanitarinių ir socialinių mokslų bendruomenei tęstinumas. Bus tęsiamas ir dalyvavimas aukščiausios metodologinės kokybės tarptautiniuose tyrimuose: jau yra baigtas ESS V-osios bangos duomenų surinkimas ir ISSP modulio „Sveikata“ įgyvendinimas.

Naujos galimybės mūsų mokslininkams naudotis dar didesniais empirinių duomenų ištekliais atsivers jau 2012 m., kai pradės veikti viena pirmųjų paneuropinių socialinių mokslų infrastruktūrų – *Europos socialinių mokslų archyvų konsorciūmas* (CESSDA-ERIC, www.cessda.org). Pagrindinis CESSDA-ERIC uždavinys – užtikrinti Europos socialinių, humanitarinių ir kitų giminingų disciplinų tyrėjams kiek įmanoma geriausią ir paprasčiausią prieigą prie aukščiausios kokybės duomenų. LiDA, kaip CESSDA-ERIC paslaugų teikėjas, yra įsipareigojęs siekti tokių tikslų: vienodų DDI metaduomenų standarto elementų taikymas dokumentuojant duomenis, vieningos vartotojų prisijungimo ir autentifikavimo sistemos sukūrimas, harvestingo metodo duomenų portalų kataloguose įdiegimas, duomenų atsisiuntimo per bendrą prieigą užtikrinimas bei vietos kalbų daugiakalbiuose tezauruose išsaugojimas. LiDA taip pat yra įpareigota dalytis duomenų archyvavimo ir saugojimo priemonėmis, laikytis pavyzdinio OAI (Atviros archyvinės informacijos sistemos) veiklos procedūrų ir procesų modelio, siekti sukurti tarpvalstybinį duomenų harmonizavimą ir tarpvalstybinį „klausimų banką“, padėti valstybėms su nebrandžiomis ir silpnomis tyrimų infrastruktūromis ugdyti reikiamas kompetencijas, kurios leistų tapti tikrosiomis ar asocijuotomis CESSDA-ERIC narėmis ir palengvintų prieigą prie valstybės finansuotų tyrimų duomenų. Tad integracija į paneuropines infrastruktūras yra esminis artimiausios LiDA ateities tikslas.